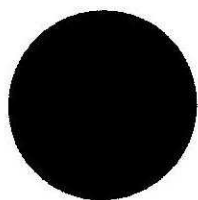

تو ناتو

سیدآیت
حسینی

کلیدهایی برای فهم هنر و ادبیات ژاپن

مركز مطالعات ژاپن
Center for Japanese Studies
日本研究センター

www.ketab.ir

● وای و سایی کلیدهایی برای فهم هنر و ادبیات ژاپن ● تألیف: سیدآیت حسینی

انتشارات پرند

- ویراستار: افشین داور پناه ● مدیر هنری و طراح گرافیک: سعید صادقی ● مدیر اجرایی: سید امین سقراطی ● بهار ۱۴۰۲ چاپ پنجم ● تیراژ ۳۰۰ نسخه ● چاپ و صحافی: مشکى ● جستارهای ژاپنی ۲- ● با همکاری مرکز مطالعات ژاپن japanstudies.ir ● پخش: ققنوس ● شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۵۵-۸۵-۶ ● حق چاپ محفوظ است.

- سرشناسه: حسینی، سیدآیت، ۱۳۶۱- ● عنوان و نام پدیدآور: وایی و سایی: کلیدهایی برای فهم هنر و ادبیات ژاپن / تألیف سیدآیت حسینی؛ ویراستار: افشین داور پناه. ● مشخصات نشر: تهران: انتشارات پرند، ۱۳۹۷. ● مشخصات ظاهری: ۲۴۴ ص. ● فروست: جستارهای ژاپنی؛ ۲. ● شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۹۵۵-۸۵-۶ ● وضعیت فهرست نویسی: فیبا ● یادداشت: کتابخانه: ص. ۲۴۴-۲۴۸. ● یادداشت: نمایه. ● موضوع: زیبایی شناسی ژاپنی ● موضوع: Aesthetics, Japanese ● رده بندی کنگره: ۱۳۹۶. ح ۵ BH۲۲۱/۲ ● رده بندی دیویی: ۵۱۱۴۴۵۱ ● شماره کتابشناسی ملی: ۱۱۷/۸۵۰۹۵۲

- نشانی: تهران. خیابان آیت ... طالقانی. خیابان برادران شهید مظفر شمالی. بن بست کیا. پلاک ۷. واحد ۲. تلفن: ۸۸۹۱۰۳۸۱-۲۱ ● وبسایت: www.parandepub.ir ● ایمیل: info@parandepub.ir ● فروش کتاب الکترونیک: سایت طاقچه www.taaghche.com ● اینستاگرام و توییتر: parandepub ● فروشگاه آنلاین: فروشگاه نشر پرند: www.parandepub.ir ● فروشگاه اینترنتی نیوار: www.nivar.ir

قیمت: ۱۴۷۰۰۰ تومان

فهرست

پیش‌گفتار

۹

فصل اول

نظام زیباشناختی وابی‌سابی

۱۷

۱.۱. معنای وابی‌سابی

۱۹

۱.۱.۱. وابی و سابی مفاهیمی دور از دسترس

۱۹

۲.۱.۱. ریشه‌شناسی واژه‌های وابی و سابی

۲۴

۳.۱.۱. «وابی‌سابی» مفهومی واحد

۳۰

۲.۱. ویژگی‌های وابی‌سابی در هنرهای تجسمی

۳۵

۳.۱. وابی‌سابی و هنر مدرن غربی

۴۳

فصل دوم

خاستگاه وابی‌سابی

۵۱

۱.۲. وابی‌سابی در ادبیات دوران باستان

۵۳

۲.۲. وابی‌سابی، دین بودا و آیین ذن

۵۵

۱.۲.۲. تاریخچه و مبانی دین بودا

۵۶

۲.۲.۲. آیین ذن و وابی‌سابی

۶۱

۳.۲. وابی‌سابی و اقلیم ژاپن

۷۱

فصل سوم وابی سابی در مراسم چای

۱.۳. پیشینه چای

۲.۳. مراسم چای پیش از ریکیو

۳.۳. انقلاب ریکیو در مراسم چای

۱.۳.۳. تولد و زندگی ریکیو

۲.۳.۳. نوآوری‌های هنری ریکیو

۳.۳.۳. مرگ ریکیو

فصل چهارم وابی سابی در هنرهای دیگر

۱.۴. معماری

۲.۴. سرامیک‌سازی

۳.۴. باغ‌آرایی

۴.۴. گل‌آرایی

۵.۴. ساخت اشیاء زینتی

۶.۴. موسیقی

فصل پنجم وابی سابی در هایکو

۱.۵. از کاتانوتا تا هایکو

۱.۱.۵. تاریخچه شعر در ژاپن

۲.۱.۵. پیدایش قالب شعری هایکای

۲.۵. زندگی و افکار ماتسوئو باشو

۳.۵. نمونه‌های وابی سابی در هایکو

۱.۳.۵. وابی سابی در هایکوهای باشو

۲.۳.۵. وابی سابی در هایکوهای دیگران

نگارنده بارها با ایرانیان یا افراد غیرژاپنی دیگری برخورد کرده است که اذعان می‌کنند معنای بسیاری از آثار هنری ژاپنی را درک نمی‌کنند یا متوجه زیبایی آن نمی‌شوند. یکی از هنرهایی که همیشه در این بحث، نامش به میان می‌آید، اشعار کوتاه ژاپنی موسوم به «هایکو» است؛ برای مثال، این افراد با خواندن ترجمه این هایکو از «ماتسونو باشو» (۱۶۴۴-۱۶۹۴)، شاعر نام‌دار ژاپنی که «بر شاخه‌ای خشک / کلاغی بیتوته کرده / غروب پاییز» آن را «فاقد زیبایی»، «ملال‌آور» یا حتی «بی‌معنی» توصیف می‌کنند. این اظهار نظرها به شعر و ادبیات منحصر نیست. بسیاری از غیرژاپنی‌ها برخی از انواع نقاشی‌های ژاپنی را «بسیار ساده» و «غیرهنری»، موسیقی سنتی ژاپنی را «خسته‌کننده» یا «ناشیانه»، نمایش سنتی ژاپنی را «فاقد جذابیت» و «کسالت‌بار»، پیاله‌های سفالی ژاپنی را «کج و معوج»، «زشت» و «زمخت»، معماری سنتی ژاپنی را «بی‌شکوه» و «نامتقارن» و باغ‌های معابد ژاپنی را «نامنظم» و «عجیب و غریب» توصیف می‌کنند.

این در حالی است که بسیاری دیگر از افراد همین آثار هنری را در اوج زیبایی می‌بینند و مجذوب و شیفته آن‌ها می‌شوند. در حقیقت، هرچه تجربه فرد از فرهنگ ژاپنی بیشتر می‌شود و هرچه دانش او از تاریخ، جامعه، ادیان و اقلیم ژاپن افزون‌تر می‌گردد، زیبایی‌های بیشتری در این آثار کشف می‌کند.

این می‌تواند دلیل قاطعی بر نسبی بودن ملاک‌های زیبایی نزد بشر باشد. معیارهایی که ما برای زیبا دانستن چیزی داریم، می‌تواند از زمانی به زمان دیگر و از مکانی به

مکان دیگر متفاوت باشد؛ مانند تصویر زیبارویان اقوام دیگر که از نظر ما چندان زیبا نمی‌نماید یا عکس‌های زیبارویان چند نسل پیش کشور خودمان، که اکنون در آن‌ها زیبایی چندان نمی‌یابیم. همچنین این مشاهده‌ها نشان می‌دهد که با تجربه‌های جدید می‌توان به درکی متفاوت و نواز زیبایی رسید. هدف از نگارش این کتاب فراهم کردن زمینه برای مخاطب ایرانی است تا ضمن آشنایی بیشتر با فرهنگ ژاپن، نگاهی متفاوت و جدید به زیبایی را تجربه کند و بتواند به زیبایی پنهان در بسیاری از آثار هنری ژاپنی پی ببرد و دلیل ستایش شیفتگان آن را دریابد.

برای این منظور، دو مفهوم مهم زیباشناختی سنتی ژاپنی یعنی «وابی»^۱ و «سابی»^۲ در این کتاب معرفی و نقش آن‌ها در فرهنگ و هنر و ادبیات ژاپنی، با آوردن مثال‌های متعدد از حوزه‌های هنری گوناگون بررسی می‌شود. وابی به معنی «ستایش و زیبا دیدن اندوه و رنج و فقر و سادگی»، و سابی به معنای «ستایش و زیبا دیدن پیری و کهنگی و تنهایی و دلتنگی» است. این دو اصطلاح اغلب در کنار یکدیگر و به صورت یک واژه (وابی‌سابی) به کار می‌روند و برای توصیف زیبایی‌های آثاری استفاده می‌شوند که تمایل به طبیعی بودن و سادگی و بی‌پیرایگی دارند و از تفاخر و خودنمایی گریزان‌اند.

وابی‌سابی یک چارچوب فکری، یک پارادایم زیباشناختی و یک روش زندگی سنتی ژاپنی است که با تاریخ و فرهنگ و جامعه و اقلیم ژاپن و با ادیان و مکاتب فکری شرق آسیا ارتباط تنگاتنگی دارد. این طرز فکر نگاهی منحصر به فرد به زیبایی دارد که از بسیاری جهات، در نقطه مقابل نگاه مصرف‌گرا و مادی‌گرای غربی به زیبایی قرار می‌گیرد. چه بسا دلیل این‌که امروز بسیاری از ما زیبایی‌های آثار هنری اقوام دیگر، نظیر آثار هنری سنتی ژاپن را درک نمی‌کنیم آن باشد که به میزان زیادی تحت تأثیر نگاه غربی به زیبایی هستیم؛ نگاهی که همه‌روزه از رسانه‌های جهان تبلیغ می‌شود. وابی و سابی کلیدواژه‌هایی هستند که آشنا شدن با آن‌ها می‌تواند به درک دقیق‌تر و عمیق‌تر از هنر و ادبیات ژاپن بسیار کمک کند.

با آن‌که نشانه‌های وابی و سابی از دوران باستان در هنر ژاپن وجود دارند، در قرون

1. 侘び (wabi)

2. 寂び (sabi)

وسطا، با قدرت گرفتن دین بودا و آیین ذن، نقش وابی و سابی نیز در فرهنگ ژاپنی پررنگ تر می شود و نگاه بسیاری از هنرمندان را دگرگون می سازد. یکی از عرصه هایی که به تفکر وابی سابی مجال رشد و بالیدن داده است، «آیین چای نوشی» یا «مراسم چای ژاپنی» است. تا پیش از قرون وسطا، مراسم چای در اتاق های مجلل و باشکوه و با ظروف زیبا و ظریف و گران بهای ساخت کشور چین برگزار می شد. اما در این دوران، و به ویژه پس از تغییراتی که «سن نو ریکیو» (۱۵۹۱-۱۶۳۲) هنرمند و متفکر برجسته ژاپنی در مراسم چای ایجاد کرد، این مراسم در اتاق های ساده و محقر و با ظروف ساده و بی آرایش ساخت داخل برگزار شد. پس از بسته شدن مرزهای کشور به روی خارجی ها در قرن هفدهم، وابی سابی فرصت توسعه و گسترش بیشتری یافت و از مراسم چای وارد سایر هنرهای ژاپنی شد که نقطه اوج آن را می توان پس از ظهور ماتسوئو باشو، در اشعار هایکو دید. با این حال، پس از آغاز عصر نوگرایی از اواخر قرن نوزدهم و تأثیرپذیری فرهنگ و جامعه ژاپن از غرب، از حضور وابی سابی و اثرگذاری آن بر هنرهای ژاپنی کاسته شد.

اساس تفکر وابی سابی یک آرمان مشخص و منحصر به فرد است و در هر هنری که از این تفکر زیباشناختی تأثیر پذیرفته باشد، می توان ردیابی این آرمان را دید. وابی سابی در هر رشته هنری، با توجه به امکانات آن رشته و زبان و بیان آن، بروز و تبلوری متفاوت دارد. در سفالگری به ساخت ظروف ساده و بی ظرافت با سطوح ناصاف و رنگ ها و طرح های گریزان از خودنمایی می انجامد، در موسیقی به نواهای حزن انگیز و بی انسجام منجر می شود، در معماری به شکل فضاهای نامتقارن و کم نور تجلی می یابد و در شعر، در قالب اشعار کوتاه هایکو ظاهر می شود که پیوسته دلنگی های جهان فانی را یادآوری می کند. به طور کلی، نشانه های ثابت این تفکر را می توان سادگی، نزدیکی به طبیعت، یادآوری بی اعتباری و ناپایداری دنیا و ستایش حزن و انزوا و فقر و دلنگی عنوان کرد. باید توجه کرد که گرایش به سادگی و تنهایی و فقر خودخواسته و دعوت به آن کم و بیش در همه فرهنگ ها از جمله فرهنگ ایرانی و عرفان اسلامی وجود دارد، اما

آن چه وابی‌سابی را منحصر به فرد می‌کند، گذراندن این گرایش از حد فضیلت اخلاقی و تبدیل آن به آرمانی زیباشناختی است.

در اینجا ذکر دو نکته با اهمیت ضروری است؛ نخست آن که کتاب حاضر ادعا نمی‌کند که وابی و سابی تنها مؤلفه‌های زیباشناسی سنتی ژاپنی هستند. زیباشناسی ژاپنی مفاهیم متعددی مشابه وابی و سابی دارد که فهرستی از برخی از این مفاهیم را می‌توان در جدول پیوست ۱ در انتهای کتاب مشاهده کرد. البته حقیقت آن است که وابی و سابی نسبت به تمام این مفاهیم شمول بیشتری دارند و بر خلاف مفاهیم دیگر که فقط در یک یا چند رشته هنری مطرح می‌شوند، تقریباً در تمام عرصه‌های هنری حضور دارند. همچنین می‌توان گفت که وابی و سابی نقش پررنگ‌تر و با اهمیت‌تری در فرهنگ و هنر ژاپن ایفا کرده‌اند و حضوری به مراتب مؤثرتر از سایر مفاهیم در شکل‌گیری و تکامل هنرهای ژاپنی داشته‌اند. نکته دوم آن که این کتاب ادعا نمی‌کند که تمام آثار هنری کشور ژاپن، حتی در یک دوره خاص، تحت تأثیر نگاه وابی‌سابی بوده‌اند. بدون شک، هنرمندان بسیاری نیز بوده‌اند که آبشخورهای فکری دیگر و روحیات دیگری داشته‌اند و آثار متفاوتی خلق کرده‌اند که اثری از وابی‌سابی نمی‌توان در آن‌ها یافت. اما تأثیر نگاه وابی‌سابی بر فرهنگ و هنر و زندگی مردم ژاپن چنان بارز و روشن است که فرهنگ این کشور را بدون آن نمی‌توان تصور کرد.

در فصل نخست کتاب حاضر، به دشواری ارائه تعریفی جامع برای وابی و سابی و دلایل این دشواری اشاره خواهیم کرد. سپس ضمن بررسی ریشه لغوی وابی و سابی، تعاریف متعدد پژوهشگران ژاپنی و غربی از این اصطلاحات را خواهیم آورد. در ادامه مباحث، تأثیرات ملموس و قابل سنجشی را که تفکر وابی‌سابی بر هنرهای تجسمی می‌گذارد بررسی و معرفی خواهیم کرد. در پایان، برای روشن‌تر شدن مفهوم وابی‌سابی، آن را با معیارهای زیباشناختی هنر مدرن غربی مقایسه و مقابله خواهیم کرد.

فصل دوم به خاستگاه و منشأ تفکر وابی‌سابی اختصاص دارد. از آنجا که وابی‌سابی ارتباط تنگاتنگی با آیین ذن دارد، در این فصل، ضمن مروری بر تاریخچه و مبانی دین بودا و آیین ذن، به نقش ذن در شکل‌گیری این تفکر زیباشناختی خواهیم پرداخت. همچنین به خاستگاه‌های دیگر این تفکر و ریشه‌های احتمالی دیگر آن نیز اشاره

خواهیم کرد و به‌ویژه، رابطه شرایط اقلیمی و جغرافیایی ژاپن را با این چارچوب فکری بررسی خواهیم کرد.

فصل سوم کتاب به مراسم چای اختصاص دارد. در این فصل، پس از معرفی مختصر پیشینه استفاده از گیاه چای و تاریخچه مراسم چای در چین و ژاپن، به شکل‌گیری تفکر وابی‌سابی در بستر مراسم چای، و به‌ویژه، نوآوری‌های انقلابی سن‌نو ریکیو در این زمینه خواهیم پرداخت و در کنار معرفی این نوآوری‌ها، به زندگی و طرز فکر ریکیو و اوضاع سیاسی-اجتماعی ژاپن در آن دوران نیز اشاره خواهیم کرد.

فصل چهارم به وابی‌سابی در هنرهای مختلف و تأثیر این تفکر بر آثار هنری گوناگون ژاپن اختصاص دارد. در این فصل، به نقش وابی‌سابی در معماری، سرامیک‌سازی، باغ‌آرایی، گل‌آرایی، ساخت اشیاء زینتی و موسیقی ژاپنی خواهیم پرداخت و ردپای وابی‌سابی را در این هنرها، با ذکر نمونه‌هایی از آثار هنری گوناگون بررسی خواهیم کرد.

فصل پنجم کتاب که حجیم‌ترین فصل آن است، به وابی‌سابی در اشعار کوتاه هایکو اختصاص دارد. در ابتدای این فصل، چگونگی شکل‌گیری قالب شعری هایکو را شرح خواهیم داد و سپس، زندگی و افکار ماتسونو باشو را معرفی خواهیم کرد و آرا و نظرات باشو و شاگردانش را درباره هایکو و وابی‌سابی بازخوانی خواهیم کرد و در نهایت، هایکوهای متعددی از باشو، شاگردان او و دیگر هایکوسرایان را به همراه ترجمه این آثار به زبان فارسی خواهیم آورد و اثرات تفکر وابی‌سابی را بر این اشعار بررسی خواهیم کرد.

فصل ششم، فصل آخر کتاب، به وضعیت تفکر وابی‌سابی در جامعه امروز ژاپن و آراء گوناگون در این باره می‌پردازد و در آن، علاوه بر بررسی جایگاه وابی‌سابی در جامعه امروز ژاپن، نگاهی نیز به وضعیت احتمالی آن در آینده خواهیم افکند.

اشعار و قطعات ژاپنی که در این کتاب آورده شده است، همگی برای استفاده در این کتاب، به طور مستقیم از زبان ژاپنی به فارسی ترجمه شده و در برگردان اشعار و قطعات قدیمی، از ترجمه‌ها و شرح و تفسیرهای این آثار به زبان ژاپنی معاصر نیز بهره گرفته شده است. اشعار تا حد امکان وفادارانه و تحت‌اللفظی برگردانده شده و از آفرینش‌های شاعرانه و ایجاد موسیقی در کلام و غیره در ترجمه پرهیز شده است.

نوشتن اسامی خاص و واژه‌های ژاپنی با الفبای فارسی دشواری‌های فراوانی دارد

که موجب ابهام و اشتباه در تلفظ این کلمات می‌شود؛ مانند نبود امکان بازنمایی مصوت‌های کشیده یا ظاهر نشدن برخی مصوت‌ها در خط فارسی. این دشواری‌ها به اختلاف و آشفتگی در نمایش کلمات ژاپنی در منابع فارسی انجامیده است. در این کتاب، به جای اعراب‌گذاری و استفاده از نشانه‌های قراردادی، آوانوشت این کلمات با حروف لاتین در پانوشته آورده شده است و پیشنهاد می‌شود خوانندگان در اولین مواجهه با نام یا اصطلاحی جدید، تلفظ صحیح آن را در پانوشته ملاحظه کنند. در این آوانوشت‌ها، مصوت‌های بلند، با خطی در بالایشان از مصوت‌های کوتاه متمایز شده‌اند؛ مانند /ō/ و /o/ که اولی کشیده‌تر از دومی تلفظ می‌شود.

همچنین در نوشتن ترتیب نام و نام خانوادگی ژاپنی‌ها نیز در منابع فارسی اختلاف و تشتت مشاهده می‌شود؛ برخی به رسم زبان فارسی، نخست نام و سپس نام خانوادگی را می‌آورند و برخی به تقلید از صورت اصلی نام در زبان مبدأ، نام خانوادگی را پیش از نام ذکر می‌کنند. اصولاً تا پیش از دوران «اصلاحات می‌جی» (از سال ۱۸۶۷)، ژاپنی‌ها نام و نام خانوادگی به معنای امروزی نداشتند و فقط برای اعیان و نجبا و بزرگ‌زادگان، نام قبیله و خاندان‌شان پیش از نام آن‌ها آورده می‌شد، اما از سال ۱۸۷۵ داشتن نام خانوادگی برای تمام ملت ژاپن اجباری شده از این دوران، ژاپنی‌ها ابتدا نام خانوادگی و سپس نام افراد را ذکر می‌کنند.

در نوشتن اسامی اشخاص ژاپنی در این کتاب، نام افرادی که پیش از آغاز اصلاحات می‌جی به دنیا آمده‌اند، به همان ترتیب رایج و مصطلح در زبان ژاپنی آورده شده است، اما برای افرادی که پس از این دوران متولد شده‌اند، طبق سنت زبان فارسی، نخست نام کوچک و پس از آن نام خانوادگی ذکر شده است. همچنین معادل برخی از اصطلاحات و تلفظ تعدادی از اسامی خاص به کار رفته، در پانوشته، به چند زبان دیگر نیز آورده شده که در این موارد، زبان مورد اشاره با این علائم اختصاری مشخص شده است: JP ژاپنی، CN چینی، KR کره‌ای و SK سانسکریت.

کتاب حاضر را چند تن از اساتید دانشگاه و صاحب‌نظران حوزه ژاپن‌شناسی پیش از

انتشار خواندند و نکات باارزشی را گوشزد کردند. آقای دکتر بهمن ذکی پور استاد فلسفه ژاپن و متخصص فلسفه تطبیقی درباره پاره‌ای مسائل مربوط به آیین ذن توضیحات سودمندی دادند و نکات جالبی را برایم روشن کردند. آقای قدرت‌الله ذاکری مترجم ادبیات ژاپنی و پژوهشگر فرهنگ ژاپن پیشنهادهای ارزنده‌ای درباره ساختار کتاب دادند. همکار گرامی ام خانم دکتر نائومی شیمیزو استاد زبان و ادبیات ژاپنی نظرات ارزشمندشان درباره کتاب را با نگارنده در میان گذاشتند و ویرایش و نمونه‌خوانی مطالب ژاپنی کتاب را نیز بر عهده داشتند. همچنین دوست خوب و همکار عزیزم آقای دکتر علیرضا رضائی نیز کتاب را با دقت فراوانی خواندند و درباره مسائل محتوایی و صوری آن نظرات بسیار سودمندی دادند. و در پایان، آقای افشین داورپناه درباره محتوای کتاب هم نکات جالب و مهمی را از منظر انسان‌شناسی تذکر دادند و هم زحمت ویرایش کتاب را به عهده گرفتند. از همه ایشان از صمیم قلب سپاس‌گزاری می‌کنم. بدیهی است که مسئولیت اشتباهات و کاستی‌های اثر فقط بر عهده نگارنده است.

امید است که خوانندگان پس از مطالعه این کتاب، به درکی عمیق‌تر از فرهنگ ژاپنی و آثار هنری و ادبی آن برسند و ضمن آشنایی بیشتر با نکاتی از تاریخ، مذهب و جامعه ژاپن، به دید وسیع‌تری از مفهوم زیبایی‌دوست یابند و نگاه متفاوتی به آن را تجربه کنند. مایه خرسندی و افتخار خواهد بود اگر این اثر بتواند جامعه ایرانی را اندکی بیشتر با فرهنگ ژاپن آشنا سازد و نقش هرچند ناچیز و کوچکی در نزدیکی دو ملت ایران و ژاپن ایفا کند.